

1.

Ivan Prijatelj:

Predzgodovina ustanovitve „Slovenske matice“.

Naslov „matica“ bistveno označuje „Slovensko matico“, razločujoč jo obenem od drugih podobnih literarnih društev. Dočim so se namreč druga literarna društva snovala takó, da so pokrivala stroške za izdavanje svojih knjig skoraj docela iz članarin ali naročnin čitateljev, so se ustanovljale razne slovanske „Matice“ v svrhu izdavanja višjeliterarnih proizvodov, ne računajočih na zadostno kritev izdajateljskih stroškov od strani čitateljev; in sicer so se ustanovljale na ta način, da so si najprej nabrale večje ali manjše denarne fonde, uporabljajoč za izdavanje knjig v prvi vrsti obresti od teh fondov in šele potem eventualno članarino ali naročnino. „Matice“ so si torej različni slovanski narodi snovali v ta namen, da se narod — ki postane „narod“ šele ob posesti literature višjih kvalitét — opremi z višjo, posebno znanstveno literaturo, ki pa zlasti pri majhnih narodih ne more upati na primeren razvoj, dokler je navezana edino na naročnike in čitatelje, ne imajoče zmisla za višjo, zlasti znanstveno literaturo.

Izraz „matica“ ima v slovenščini okrog 10 različnih pomenov. Toda mnogo teh pomenov očitvidno ni prvotno slovenskih; nekateri so po vsej verjetnosti prevzeti iz drugih slovanskih jezikov. Najbolj je znana v slovenščini „matica“ kot „mačica ali kraljica“ čebel. V pomenu „rečne struge“ je prenesel ta izraz v naš jezik Cigale iz Vuka, kateri pozna v svojem slovarju to besedo razen v tem pomenu še bolj v pomenu čebelne matice. V češčini ima „matica“ kakih 7 pomenov, med katerimi pa nobeden ne znači čebelne matice.

Ta se pri Čehih zove „matka včel“¹. Najobičajnejši pomen češke „matice“ — poleg „matere“ kot take, „maternice“, „glavne korenine“, „biserne matice“ in „vijaške matice“ — je „zakladnica“, „fond“. In v tem zadnjem pomenu so ta izraz zanesli razni dopisniki v Bleiweisove „Novice“, odkoder sta ga v tem pomenu prevzela v svoja slovarja tudi Cigale in Janežič. Najtočneje opredeljuje ta izraz v tem pomenu, kakor so si ga nadela razna slovanska literarna društva, noseča ta naslov, „Ottův Slovník naučný“ z naslednjimi besedami: „Matice, pokladnice, základní fond, jistina věnovaná k jistému účelu. Obzvláště fondy věnované ku podporování činnosti a k vydávání knih buď vědeckých nebo populárně vzdělávacých nazývány M.“² Dočim so se vsaj nekateri izmed slovenskih rodoljubov ob času ustanovitve „Slovenske matice“ še zavedali prvotnega pomena izraza „matice“, prevzetega po Slovencih očitvidno iz češčine, se je v zadnjih desetletjih pri nas splošno mislilo, da nosi naše literarno društvo simbolično ime po čebelni matici. „Slovenska matica“ se je pri nas začela smatrati za društvo, ki naj kakor čebelna matica v svojem panju združuje vse narodne literarne delavce tako, da izdaja njihova dela, tudi takšna, ki bi jih mogli izdajati drugi založniki, navezani na vkus odjemateljev. Morebiti se je pri naši „Matici“ ravno zaradi tega tudi pozabljal na prvotni namen slovanskih „Matic“, na izdajo predvsem znanstvenih in poljudnoznanstvenih del? . . .

Ostale slovanske „Matice“, ki so bile ustanovljene povečini pred „Slovensko matico“, so se v večji meri zavedale tega glavnega svojega namena in so redko delale konkurenco privatnemu založništvu. — Kot prva izmed teh slovanskih literarnih društev je bila ustanovljena „Srbska matica“ v Pešti l. 1826. v svrhu izdaje „Letopisa“, pri katerem je sodeloval tudi P. J. Šafařík, kateri je kot češki pišoči Slovak najbrže tudi krstil to srbsko literarno društvo

¹ Prim. Rank, Allgemeines Handwörterbuch der böhmischen und deutschen Sprache. Prag 1918. I., str. 302.

² Ottův Slovník naučný pod značnico „Matice“.

z imenom, ki ga srbščina v tem pomenu sicer ne pozna. Srbskemu vzgledu so sledili Čehi in si ustanovili l. 1831. v Pragi svojo „Češko matico“. Po primeru teh dveh bratskih narodov so si osnovali Hrvatje v Zagrebu l. 1842. „Ilirsko matico“, ki se je l. 1874. prekrstila v „Hrvaško matico“. L. 1847. je stopila v življenje „Lužiško-srbska matica“, prihodnje leto (1848) „Gališko-ruska matica“ v Lvovu; v ustavni dobi so si ustanovili svojo „Slovaško matico“ Slovaki l. 1862. in v naslednjem letu dalmatinski Hrvatje svojo „Dalmatinsko matico“ v Zadru. Dočim so se vse te našete „Maticе“ snovale po vzajemnem vzorcu in skupni iniciativi, ki je bila prišla od Čehov in je imela pred očmi opremo vsakega posameznega slovanskega naroda z višjo, zlasti znanstveno in poljudnoznanstveno literaturo, so si bili Poljaki ustanovili svojo „Matico“ že l. 1822. zunaj te ideologije. Njihova „Macierz polska“, ki še danes deluje, je bila društvo za širjenje prosvete med preprostim ljudstvom.¹

*
* *

Prvi, ki je pri Slovencih prišel na idejo ustanovitve „Slovenske matice“, je bil Slomšek, o katerem poroča zgodovinar „Družbe sv. Mohorja“, dr. Jakob Sket, naslednje: „Dne 23. prosinca leta 1845. je vložil kanonik Slomšek pri višji c. kr. vladi, pri tedanjem ilirskem deželnem glavarstvu (guberniji) v Ljubljani, prošnjo za dovoljenje takega društva in predložil v potrdilo dotična pravila“.² Kakšno literarno društvo je pripravljaval Slomšek, o tem nam je zapisal nekaj podatkov Oroslav Caf, ki je po vsej verjetnosti stal temu podjetju lavantinskega kanonika prav blizu. Ta je bil že mesec poprej v „Novice“ 1845, šte. 3. poslal člančič z naslovom „Pozdravec vsem Slovencom“, v katerem je bridko

¹ Pregleden opis ustanovitve in delovanja večine teh slovanskih „Matic“ se lahko čita v Ottovem „Naučnem slovníku“. Slovenski posnetek dotičnih člankov ima (brez navedbe vira) dr. Ivan Lah v svoji brošurici „Začetki Slovenske matice“. Ljubljana 1921.

² Dr. Jakob Sket: Štiridesetletno književno delovanje društva in družbe sv. Mohorja. Slovenske večernice, 46. zv. V Celovcu, 1892, str. 5.

tožil, da „slovenskega pisanja po vseh podnarečjih neimamo“, poudarjajoč, da „nigdo ni teliko dolžen, slovensko besedo po vse pote podpirati ino popravljati, kakor ravno le duhovniki z učenjem ino pisanjem dobrih knjig“. Nato je Caf v tem sestavku zlasti duhovnikom polagal na srce, naj se uče slovenščine od kmetiškega ljudstva, naj pišejo dobre knjige, ali jih prevajajo iz drugih jezikov, naj „ne pustijo šolarjem za premje nerazumljivih nemških knjižic davati . . . take neumne igračice se hitro v kaki kot veržejo — ino prav, vsaj neso za nič“. Končno je že nasvetoval Caf, naj bi se po vseh župnijah ustanovljale čitalnice, „kakor smo v svojem kraju z velikim trudom začeli ino za tej namen vse Slovenske knjige kupili“. — V prihodnjem svojem dopisu „Novicam“ je Caf že lahko poročal, kako misli Slomšek te njegove in pač tudi svoje literarne namene praktično udejestviti. V članku „Novo, celo posebno veselje za vse Slovence“ je pisal med drugim: „Slavni pisavec naš . . . g. Slomšek . . . nam pripravljajo novo, novo življenje: družbo v izdajanje cenejih Slovenskih knjig narejajo, kar bo nam ‚Slovenska Matica‘ 26. Prosenca t. l. pišejo prečast. gosp. Slomšek [najbrž Cafu samemu]: ‚Družba v izdajanje cenejih rodoljubnih knjig je začeta: pretečene dni so postave in vodbe viši c. k. vladi isporočene bile. Věčni Bog! oče vseh narodov daj dober tek tej napravi in dolgo življenje skerbniemu gosp. napravljavcu! — Dvojne želje si zraven tega ne moremo zderžati: 1. Da bi ta le ‚Matica‘ vse Slovence od Madjarske do Vlaške meje, od Nemških gor do Ilirskih logov prijazno objemala, in 2. da bi ga ne bilo spačeniga Slovenca, kateri bi ves voljen te Matice z glavo in mošnjjo ne hotel podpirati!“¹

Ilirski gubernij je (v sporazumu s Sedlitzkim, predsednikom štud. dvorne komisije) to Slomškovo prošnjo odbil

¹ Novice z dne 19. februarja 1845, šte. 8. — Primerjaj tudi mojo razpravo „Bleiweis in drugi — pred policijo“ v „Bleiweisovem zborniku“, str. 248 — 254. — Dr. Sket je v reprodukciji tega zadnjega dopisa Cafovega povsod izpustil ime „Slovenska matica“ in ga nadomestil z — „družbo“! (Primerjaj „Slovenske večernice“, 46. zv. str. 5 — 6.)

z odlokom z dne 15. aprila 1845, števil. 434. Slomška je ta zabranitev bolela, kakor se razvidi iz pisma, ki ga je pisal svojemu prijatelju in v katerem pravi, da je to storila študijska dvorna komisija brez navedbe vzroka. „Meni je s tem težko breme odvzeto, žalibog pa tudi dobra stvar pokončana. Pojedini uporabljamo svoje moči ter omagujemo. To vidijo sovražne sile in zabranjujejo vse dobro pod najrazličnejšimi razlogi. Vendar me to ne bo zadrževalo, po močeh delovati k večji božji časti in v blagor ljudstva, med kojega me je postavila previdnost.“¹ V prihodnjem letu je Slomšek začel izdajati svoje „Drobtinice“.

Po vsem tem, kar nam je posebno Caf sporočil o tem Slomškovem nameravanem slov. literarnem društvu, lahko sklepamo, da je društvo imelo nositi pač naslov „Slovenske matice“ — najbrž ga je tako krstil ravno Caf, ki je precej dobro poznal češčino in razne slovanske „Maticice“ češkega tipa — ni pa imelo biti še prava „Matica“, t. j. izdajateljsko društvo za višjo literaturo, ampak poljudno-literarno društvo za širjenje prosvete med preprostim ljudstvom, torej nekaj takega, kakor poznejše „Društvo sv. Mohorja“.

Kakor smo slišali, je Slomšek v predmarcu tožil, da slovenski pisatelji, samotež orjoči ledino slovenske literature, „omagujejo“. To spoznanje je postalo še bolj spošno po narodno-političnem razmahu, ki ga je bilo tudi Slovencem prineslo l. 1848. Da se literarni produkciji dá stalna in solidnejša podlaga, da se naročanje listov in kupovanje knjig odtegne slučajju, se je kmalu po tem letu pri Slovencih začelo misliti na literarne organizacije, na ustanovitev društev, kakor so jih takrat že imeli drugi Slovani. In pojavil se je vdrugeč nasvet, da bi si Slovenci osnovali svojo „Matico“. Sprožil pa je to misel sedaj v „Novicah“ l. 1850. dr. J. Šubic v posebnem članku, v katerem je izvajal: „Slovenski duh se je izbudil iz več stolétniga spanja . . . marsikter rodoljub je vzel peró v roke . . . založniki za

¹ Primerjaj dr. Antona Medveda knjigo „Knezoškof lavantinski Anton Martin Slomšek. Izdala in založila Družba sv. Mohorja v Celovcu, 1900, str. 54.

nove bukve se težko najdejo . . . Torej bi bilo sredstva (pripomoči) potreba, prvič de bi se zložene literarne dela ložej natiskale, drugič, de bi natisnjene se ložej in za primerno ceno dobivale. Tako sredstvo bi bila matica slovenska . . . Znano je sploh, koliko je matica češka u tej zadevi koristila . . . Ravno tako je tudi matica serbska naloge prevzela, rokopise od pisateljev nakupovati, jih na svoje stroške natiskovati, ter za kar je mogoče nizko ceno prodajati . . . Kakor ona, je tudi matica ilirska že lepo versto narodnih klasikarjev na svitlo pripeljala . . . Ko bi, posebno po izgledu česke matice, kaj enaciga ustanovili?" Dr. Šubic zaključuje članek z vzklikom: „Naj vstane matica slovenska!“¹ — Dr. Šubic, ta drugi pokrenitelj „matične“ ideje pri Slovencih, sicer podrobneje ne opredeljuje „Matice“ kot izdajateljskega društva za višjo literaturo — omenja samo izdavanje narodnih „klasikarjev“ — vendar iz primerov treh slovanskih „Matic“, ki jih imenoma navaja, nekako sledi, da je imel dr. Šubic pred očmi predvsem „Matico“ češkega tipa.

Kako je dr. Bleiweis sprejel ta predlog celjskega rodoljuba? Pristavil mu je po svoji značilni navadi prav kratko podčrtno opazko: „Bog daj! Vred“. V tej kratki opombi je razodel dr. Bleiweis dvoje: svojo breziniciativno naturo, pri kateri ni rad cepil svojih moči, posvečenih v prvi vrsti njegovemu najljubšemu detecu — „Novicam“ — in je rajši repuščal ustanavljanje novih, zlasti literarnih podjetij, za katera je imel po svoji pretežno praktični naravi malo zmisla, drugim. V kratkoči opazke pa je obenem zapopaden njegov oprezajoči dvom, da bi mogla biti temu Šubičevemu predlogu javalne sreča bolj mila, nego je bila l. 1845. podobnemu predlogu Slomška.

Dunajska slovanska kolonija je že od l. 1845. dalje prirejala na Dunaju vsakoleten sijajen slovanski ples, ki so ga obiskovali neredko tudi avstrijski ministri, napr. l. 1852. dr. Bach in Baumgartner.² Nekatera leta so imeli ti plesi

¹ Novice z dne 9. okt. 1850, str. 172. — Iz neke podčrtno opazke se vidi, da je dr. Šubic izmed izdanj „Česke matice“ poznal „Biblioteko novočeško“, v kateri so izšle tudi Šafaříkove „Slovanske starožitnosti“.

² Novice z dne 14. febr. 1852, str. 50.

tak uspeh, da so izkazovali celó znaten gmotni dobiček, ki se je potem porazdeljeval med posamezne slovanske narode v kulturne namene. Tako je prejelo napr. l. 1850. od odbora za dunajski slovanski ples ljubljansko „Slovensko društvo“ 60 gld., da določi 10 gld. za Prešernov spomenik, „50 gld. za slovensko gledišče; ako bi se pa — kar ni pričakovati — slovensko gledišče ne ustanovilo, naj oberne slov. društvo teh 50 gld. u prid in pospešenje tako potrebniga slovenskiga besednika, kteriga se je društvo lotilo“.¹ Še večji dobiček je moral prinesiti dunajski slovanski ples v prihodnjem letu, ko je poslal njega odbor „Slovenskemu društvu“ v Ljubljani celih 100 gld. z dopisom, v katerem so stale besede: „Misel, ki so jo bile ‚Novice‘ sprožile [s člankom drja. Šubica], da bi se slovenska matica za izdajo koristnih bukev napravila, je na Dunaju bivajočim Slavjanom močno dopadla, in želeti bi bilo, da bi se rodoljubi od vsih strani hitro dela poprijeli, jo izpeljati. Odbor za letašnji slavjanski bal je torej sklenil od denarjev, kar jih je čez stroške ostalo, tudi nekaj k temu nameniti in . . . priloženih 100 gld. s tim namenom poslati, da naj bi se za zalog matice porabili.“²

„Slovensko društvo“ v Ljubljani je živelo takrat, tik pred zopetnim zavladanjem absolutizma v Avstriji, v zadnjih izdihih in seveda ni moglo sprejeti na svoje onemogle rame ustanovitve „Matice“. Kljub temu je društvo podrezal E(inspieler) v zagrebškem listu „Südslavische Zeitung“ z vprašanjem: „Ali bi ne hotelo in ne moglo se poprijeti izdajanja občnokoristnih knjig?“ „Odbor slov. društva“ (ozir. njega predsednik dr. Bleiweis) je vsem tem iniciatorjem javno v „Novicah“ odgovoril naslednje: „Tako početje, ako hoče kaj veljati, potrebuje mnogo dušnih in denarnih moči; odbor slov. društva ni tedaj v stanu, samolastno take važne naloge nanagloma prevzeti.“³ Zraven pa pristavlja Bleiweis, da je slov. društvo močno razveselilo, da se po poročilu „Slov. bčele“ pripravlja tako društvo na Koroškem, „ker

¹ Novice z dne 20 febr. 1850, str. 34.

² Novice z dne 5. marca 1851, str. 49.

³ Novice z dne 7 maja 1851, stran 92.

so se naj imenitnejši, naj iskrenejši in visoko stoječi gospodi te reči na vso moč poprijeli. Podporo bo našlo to društvo tudi od naše strani.“ Iz poslednje pripombe se vidi, da v tem času dr. Bleiweis še ni nasprotoval kulturnim podjetjem, za katerih organizacijo se sam ni smatral zmožnega, ampak da je bil celo pripravljen, podpirati jih, četudi niso izhajala iz njegove iniciative. Soglasno s tem je pozneje tudi res prevzel v družbi z Jeranom ljubljansko poverjenišvo novoustanovljenega „Društva sv. Mohorja“.

Tisti članek v „Slovenski bčeli“, ki ga ima dr. Bleiweis v mislih, je napisal in podpisal Anton Janežič pod naslovom: „Živili Slovenci!“ V njem je z ozirom na Šubičev predlog v „Novicah“ izvajal, da bi bilo po njegovem mnenju težko ustanoviti „Slovensko matico“ po vzgledu češke, srbske in ilirske. V skladu s takratno svojo, Einspielerjevo in Majarjevo jezikovno orientacijo, ki je za višjo literaturo predpolagala neko „ilirsko“ mešanico, izjavlja Janežič odločno: „Mi smo sicer za sjedinjeno jugoslavensko matico, za samo slovensko pa nikdar ne bomo“. A ne samo s tega načelnega stališča nasprotuje Janežič snovanju „Slovenske matice“, marveč tudi zaradi svojega mnenja, da bi pri gmotni šibkosti tedanjih redkih in povečini še mladih slovenskih rodoljubov naša „Matica“ težko zbrala glavnico („matico“), ki bi nosila vsaj 600 gld. letnih obresti, kolikor bi najmanj veljala vsakoletna književna garnitura društva. Janežič predlaga v tem svojem pozivu, naj si Slovenci rajši osnujejo poljudno-literarno društvo, ki bo vsled popularne kakovosti svojih izdanj lahko zbralo okrog sebe toliko članov, da se bodo mogli že ž njih članarino kriti stroški vsakoletnega društvenega književnega daru, obstoječega iz več ali manj knjig. To društvo si naj stavi za svoj cilj: „prосто ljudstvo izobraževati, domače slovstvo povzdigovati, pisatelje podpirati ter jih k novim činom spodbujati“. Svoj članek završuje Janežič z vzklikom: „Živilo društvo za izdavanje dobrih slovenskih knjig!“¹

¹ Slovenska bčela z dne 1. jan. 1851, str. 2.

Janežiču in Einspielerju se je pridružil mož, ki je bil v zvezi s Cafom že pred šestimi leti kot prvi pri Slovencih sprožil idejo takega društva, namreč lavantinski škof Slomšek, ki je dal porajajočemu se društvu znak in smer svojega lastnega literarnega delovanja, obstojajočega v spisovanju in izdavanju nabožno-podučnih knjig za preprosto ljudstvo v domačem slovenskem jeziku. To društvo, za katero so izdali skoro nato (dne 27. julija 1851) koroški rodoljubi oklic v „Slovenski bčeli“, si ni jemalo več za vzor raznih slovanskih „Matic“, ampak poljudno-literarna nemška društva in češko društvo sv. Janeza Nepomuškega v Pragi. Za svoj namen si je stavilo naslednje: „skerbeti, da se keršanski in pobožni duh, zaradi česar slovanski narod povsod in že od nekdanj slovi, obvarje in poterdi . . . da se ljudem, ki se bodo v šolah mnogo lepih reči naučili in potem tudi radi čitali, dobre in koristne knjige v roke dajejo . . . da mi svojo književnost in svoj jezik olepšamo in obogatimo . . .“¹ — Iz tega načrta je v prihodnjem letu nastalo „Društvo sv. Mohorja“, ki ga je dež. vlada v Celovcu potrdila dne 28. avg. 1853. Po programu, sprejetem na prvem zboru dne 20. jun. 1852., je nameravalo novo društvo izdajati: „1. verozakonske bukve; 2. podučivne in kratkočasne reči, kot povesti, pesmi itd. za šolsko mladost; 3. sploh literarne dela, posebno, ki se našega naroda vtičejo.“² Odbor je pričel z izdavanjem knjig že l. 1852. in je izdal od tega pa do leta 1859. med drugim: „Razlaganje cerkvenega leta“ (tako-zvanega slovenskega Goffineja), „Dejanje svetnikov“, nekaj sv. Pisma, nekaj pridig, molitvenikov in šolskih pesmaric ter par iz nemščine prevedenih povestic. Ta skromna literatura, ki je odgovarjala komaj književnim potrebam najpreprostejšega kmeta, pa ljudstvu ni prihajala v roke zaradi previsoke članarine (3 gld. in 1 gld. vpisnine). Zato je „Društvo sv. Mohorja“ od leta do leta bolj hiralo in tudi njega knjižni dar se je vedno bolj krčil. L. 1859. je imelo

¹ Slovenska bčela z dne 1. sept. 1851, str. 65. — Prim. tudi „Slov. večernice“, 46. zv., str. 8.

² Novice z dne 7. jul. 1852, str. 215.

društvo samo še 263 članov in je izdalo za to leto pravzaprav eno samo knjigo. Zategadelj sta za l. 1860. Janežič in Einspieler preosnovala društvo v cerkveno bratovščino ali „Družbo sv. Mohorja“,¹ ki se je odslej naglo in mogočno razvijala.

„Družba sv. Mohorja“ je producirala čtivo, predstavljajoče skromni vsakdanji kruh za ljudstvo. Literarnih ambicij ta družba ni imela niti v umetnostnem niti v znanstvenem oziru. Brez teh kulturnih atributov pa slovenski rod, ki je vprav v teh ustavnih 60-tih letih pričel v Avstriji zahtevati zase pravice naroda, ni mogel ostati na daljši čas. Ako so hoteli Slovenci, da v svojih političnih aspiracijah uspejo, so morali že iz enostavnega tega vzroka misliti na to, da se opremijo z višjo literaturo. Še važnejše od tega vnanjega in političnega vzroka pa je bilo seveda notranjenarodno dejstvo, da je tudi pri Slovencih podraščalo pokolenje, čuteče v sebi narodno zavest, voljo in ustvarjajočo silo, da se v tem zmislu in pravcu literarno udejstvuje. Največja ovira razvoja višje literature pri Slovencih je tičala v tem, da je bil kontingent čitateljev in zlasti kupovavcev te višje vrste knjig v domači besedi še premajhen in finančno prešibak. Večina domače inteligence, vzgojene v tujih šolah, ni čitala slovenskih knjig. Treba je bilo poseči po sredstvu, ki se je bilo obneslo že pri drugih Slovanih — po zbiranju denarnega fonda, zaklada, „matice“, da se z vporabo obresti takšne, plodonosno naložene glavnice omogoči izdaja višjeliterarnih del.

Oni mož, ki je v teh 60-tih letih prvi nasvetoval Slovincem, da bi si po vzgledu drugih Slovanov osnovali „Matico“, je bil znameniti ruski slavjanofil — Ivan Aksákov. O popotovanju tega slovitega poznejšega ruskega „ljudskega tribuna“ po Slovenskem nam žalibog ni ničesar znanega, dočim nam je dr. Bleiweis v svojih „Novicah“ v poznejših 60-tih letih vestno beležil obiske ruskih profesorjev-slavistov, napr. koncem l. 1862. Fortunatova, Grigoroviča in Petrovskega.² Edino notico o tem, da je tudi Ivan Aksákov v

¹ Glej „Novice“ z dne 4. jul. 1860, str. 214.

² Novice z dne 5. nov. 1862., str. 379 in 388.

tem času popotoval po Slovenskem, nam je ohranil Božidar Raič v nekem dopisu celovškemu „Slovincu“, v katerem omenja, da je Aksákov l. 1860. bival na Slovenskem in ob tej priliki našim rodoljubom živo priporočal, naj si ustanové „Matico“ kot narodno-znanstveno ognjišče. „Zraven pa je še obečal, da, kedar se ustanovi, hoče jej pošiljati vse knjige, ki v Moskvi izhajajo.“¹ — Drugi mož, ki je v slovenski javnosti skoraj istočasno sprožil to idejo, je bil v Zagrebu službujoči savinjski Slovenec Ferdo Kočevar-Žavčanin. Ta je v tem času pošiljal „Novicam“ mnogoštevilne dopise, polne vsakovrstnih, neredko plodovitih pobud. V jeseni l. 1860. so prinašale „Novice“ izpod njegovega peresa serijo člankov, naslovljeno „Slovenske národne potrebe“. V teh svojih sestavkih je izhajal Kočevar iz časa primernega temeljnega postulata, da morajo Slovenci „narodnost svojo uveljaviti“. Smatrajoč za glavno oviro, da se to dotlej še ni bilo zadostno zgodilo, to, da je Slovencev „malo, za samostojno narodno življenje premalo“, je propagiral južno-slovansko vzajemno književnost in zbliževanje s Srbohrvati v Kurelčevem zmislu. Kljub temu je zahteval, da se tudi Slovenci kot taki razvijó v samostojen narod. Samo preko narodne zavednosti, zavesti samostojnega in obenem Srbohrvatom jezikovno približanega naroda je upal, da pridejo tudi Slovenci do kulture: „Dokler se pri nas Slovincih narodna zavednost ne obudi, ostanemo ljudstvo, kakor do zdaj, pa ne narod. Ostanemo v nevednosti, kaj in kdo da smo!“² Za glavni motor narodne zavednosti je proglašal „živi in sveti ogenj narodnega duha“, pišoč: „Domoljubnost mora pa, ako hočemo, da bo plodna, biti vseskozna, to je, navdani morajo biti ž njo enakomerno vsi stanovi od kmeta gori do gospode po celi slovenski zemlji od Soče tje do Sotle, kakor dolga je, široka in visoka. Ako le enega stanú, ako le ene slovenske pokrajine manjka v vencu domorodnem, je kita raztergana; — vsako zdravo telo mora biti celo, drugač nima od nobene strani, od koder ga le pogledaš, zložnega obraza . . . Naše sredotočje naj je v Ljubljani.

¹ Slovenec z dne 21. jan. 1865., št. 3.

² Novice z dne 31. okt. 1860., str. 351.

Ljubljana je serce slovenskega naroda; v nji je naša narodna inteligencija; na njo moramo gledati, ona je za narod to, kar je severnica mornarju.“ A slovensko domoljubje naj ne bo samo v besedah, ampak mora biti dejansko: „Slovenski domorodec mora delati, in sicer posebno v dušni prid in napredek našemu narodu.“ Dalje priporoča Kočever „slogo med nami doma“ — saj „smo vendar vsi Slovenci; to je naše najlepše ime, po katerem smo že v starodavnih časih po svetu sloveli“ — in „sloga z vsemi drugimi slovanskimi plemeni“, zlasti s Srbohrvati, katerih jeziku se slovenščina lahko približa brez nevarnosti, da „izgubi po takem ravnanju svojo čistost, svoje prednosti, kojih ima toliko pred drugimi slovanskimi narečji, i pred vsem pa svoj osobiti slovenski značaj.“¹ Za prvi predpogoj uveljavljenja Slovencev kot naroda smatra seveda tudi Žavčanin, kakor vsa takratna slovenska inteligenca, uvedbo slovenščine v šole, urade in cerkve. Z bridkostjo v srcu misli na malo poprej objavljeno avstrijsko oktobrsko ustavo, ki Slovincem ni prinesla „zedinjene Slovenije“: „Ta cesarski diplom, mislim, bi me bil upravičil, še marsiktero stvar pri glavnih naših narodnih potrebah v spomin vzeti, katero sem zamolčati moral, k večjemu, da sem memogredé z zobmi zaškripal; na priliko, zedinjenje vseh slovenskih pokrajin v eno kronovino, kar so ‚Novice‘ že pred 10 leti tako živo zagovarjale.“ — Ob koncu svojih sestavkov pisec podrobno našteva slovenske narodne potrebe, za katere bi morali sami skrbeti. Omenja slovenski samostojni politični časnik, ki bi se moral ustanoviti poleg „Novic“, dalje gledališče, kateremu naj bi se pripravljaj pot z ustanovitvijo diletantskega društva in z izdajo izvirnih ter prevedenih igrokazov. Leposlovje, pravi avtor, se je začelo razvijati tudi pri Slovincih, dasiravno se premalo gleda na knjige, namenjene lepemu spolu. A en velik nedostatek odkriva Kočever v tedanji slovenski literaturi: „Znanstvena naša književnost jako je zaostala in zaostaja za lepoznavsko.“ In tu ter po tej poti prihaja Žavčanin h koncu svojih razmišljanj na — „Matico“, pišoč:

¹ Novice z dne 7. nov. 1860., str. 359.

„Brez dnarja ni nič, celó dandanes. Tega pa nikjer tako ne pomanjkuje, kakor pri nas. Res je, slovenska zemlja ni brez bogatih obertnikov, tergovcev, gradjanov, posestnikov itd., ki imajo cvenka; pa kaj nam to pomaga! Ti ljudje so skoro brez izjemka ali ptujci ali pa poptujčeni Sloveni, ki jim je ravno toliko mar za dnarno potrebo naših narodnih potreb, kakor na pr. nam za lanski sneg. Mi pa ravno zato potrebujemo dnarja. Od kod ga pa vzeti? Že enkrat sem bil predlog napravil, naj se dnarji za Vodnikov spominek nabrani raje v utemeljenje slovenske matice porabijo.¹

¹ To je bil Kočever res predlagal, sicer še v jako nedoločni in splošni obliki, že v dobi absolutizma, namreč v letu 1858. V tem letu pomembne Vodnikove stoletnice in nabiranja denarja za Vodnikov spomenik je bil odprl dr. Bleiweis v „Novicah“ rubriko, v kateri so razni dopisniki razpravljali „O spomeniku Vodnikovem“, specialno o vprašanju, za kakšen spomenik, materijalen ali duševen, naj se vporabi onih 1100 goldinarjev, ki jih je bil narod v tem letu nabral v to svrhu. Prvi je v tej anketi izpregovoril Matija Majar in v „Novicah“ z dne 6. okt. 1858., str. 316 priporočal, da bi te denarje plodonosno naložili in za njih obresti kupovali knjige onim dijakom, „kteri se slavenskih narečij najmarljivejše uče“. — Drugi dopisnik, Mihael Pregel, je dne 20. okt. 1858, str. 395 predlagal, naj bi se iz tega denarja napravila ustanova za „učenca, kteri bi razodeval posebne prikladnosti in ljubezen do slovenskega jezika“. — Kot tretji se je oglasil znani Levstikov prijatelj Josip Novak s predlogom, „naj se razpiše vsako leto ali vsako drugo leto premija za najboljšo izvirno igro, povest, novelo itd.“ (Novice z dne 10. nov. 1858, str. 356.) — Končno je v to debato posegel v listu z dne 24. nov. 1858, str. 372, tudi Kočever-Žavčanin. Strinjajoč se s prejšnjimi dopisniki v tem, da naj se Vodniku postavi duševni spomenik pred materijalnim, ni bil on tolikanj za dijaško ustanovo, kolikor bolj za ustanovitev fonda, s čigar obrestmi naj bi se podpiralo izdavanje slovenskih knjig. „Po takem načinu“ — je tu pisal Kočever — „bi se dale saj najpotrebniše knjige na dan spraviti. Pozneje, ako že ne gre drugač, postavimo spomenik. Denar se bo medčasno po svojih obrestih pomnožil. Zdaj pa naj služi našim pisateljem v obče zajemalo; naj nam bo mala matica slovenska“. V prihodnjem letu je „noviški“ dopisnik iz Trsta A. K—s, pošiljajoč prispevke tržaških gimnazijcev, izrazil mnenje, da bi se Vodniku ipak postavil materijalni spomenik, kakor „je dr. Toman že v začetku nasvetoval“. „Če se pa to nikakor ne more zgoditi, bi bilo berž ko ne boljše, da bi se po nasvetu gospoda Žavčanin-a utemeljila slovenska matica za izdajo koristnih knjig, kakor pa da bi se denar potrosil za štipendije.“ (Novice z dne 16. febr. 1859, str. 54.)

Mislim, da bi se na ta način spomin Vodnikov dostojneje častil, kakor kak drugače. Ne vem, kolika je dandanas glavnica, ker se vkljub večkratnega opomina še ni račun položil, pa za prvi temelj, mislim, bi bila zadostna! Serbje imajo takošni zavod, Čehi ga imajo, Horvatje ga imajo — zakaj ga mi Slovenci ne bi napravili? Koliko bi pospešil napredovanje našega slovstva! Marsikteri bi kaj večega spisal, ko bi vedil, da v matici založnika dobi.⁴¹

Po tem Kočvarjevem predlogu se v slovenski javnosti malone dve leti ni dosti jemala v misel ideja „Slovenske matice“. Edini, ki se je v teh dveh letih — pač še vedno pod vplivom Kočvarjevega predloga — še enkrat doteknil tega vprašanja, je bil neki neimenovan mariborski dopisnik „Slovenskega glasnika“, ki je pisal Janežičevemu listu začetkom marca 1861 naslednje: „Vsak domorodec je živo prepričan, kako potrebna bi nam bila ‚Slovenska matica‘. Ker je pa za temelj treba denarja, se ne more kaj tacega hitro in brez vsega prevdarka dognati. Mislim, da nimamo lepše priložnosti za materialni pomoček, kakor so Vodnikovi denarji. Mislim tudi, da bi se Vodnik ne sramoval svojega spomenika, ako bi zvedel, da so mu Slovenci ‚slovensko matico‘ za spomenik postavili. Premislite, prevdarite gospodje in povejte nam kaj o tej reči, saj že tretje leto zastonj čakamo. Vsaka ‚matica‘ ima dober namen in podpira svojo literaturo; tudi našemu mlademu slovstvu bi bila taka domorodna naprava največe koristi, posebno ker nimamo mecenata, da bi za izdavanje slovenskih bukev skerbel.“ — K temu predlogu neznanega nam mariborskega dopisnika je zavzel urednik „Glasnika“, Janežič, svoje posebno stališče, ki je bilo še vedno isto, kakor ga je zastopal v zvezi z Einspielerjem in Majarjem leta 1851. ob priliki Šubičevega predloga. Janežič v tem svojem dostavku ne taji, da bi ne bila „Matica“ „nezmerne koristi za povzdigo domače literature“, vendar pa se mu še vedno zdi, „da smo za lastno matico Slovenci doslej prenezmožni, mecenatov pa nimamo, da bi jej v materialnem oziru na noge po-

¹ Novice z dne 21. nov. 1860, str. 376.

magali; oklenimo se rajši ‚jugoslovenske akademije‘ v Zagrebu, ki bo gotovo tudi ubogo slovenščino vzela pod svoje krilo; za potrebe našega priprostega ljudstva naj pa skerbi ‚družba sv. Mohora‘, ki se bolj in bolj množi od mesca do mesca.“¹ — Iz te pripombe se vidi, da je bil Janežič kljub porazu, ki ga je bil pred 9 leti v svoji „Slov. bčeli“ ob priliki „noviškega“ boja zoper njemu simpatični Razlagov „lunin jezik“ doživel, še vedno mnenja, da se naj v slovenščini piše samo nižja literatura, višjo pa naj bi imeli Slovenci skupno s Hrvati v „Jugoslavenski akademiji“, od katere je pričakoval, da bo tudi „ubogo slovenščino vzela pod svoje krilo“, ali na ta način, da bo tiskala prispevke Slovencev v hrvaščini ali pa v slovenščini, to ni povsem jasno iz njegove zgornje stilizacije. S tem, da Janežič omejuje slovensko literarno produkcijo z delokrogom „družbe sv. Mohorja“, izraža pač stari svoj in ilirski nazor, da bi Slovenci ostali ljudstvo in se polagoma razvili v južnoslovanski narod. Vrazov potomec in pristaš dvojne literature, v dialektu in književnem jeziku! — S to njegovo pripombo se je Janežiču posrečilo zopet za nekaj časa zadušiti klice po „Slovenski matici“. Nad eno leto ni nihče več izpregovoril o nji v slovenski javnosti.

Šele dne 22. okt. 1862 je pesnik Fr. Cegnar v „Novicah“ v zvezi z živahno ustanavljajočimi se čitalnicami sprožil misel o nekakem „literarnem društvu“, a v še jako nejasnih obrisih. — Bližalo se je namreč leto tisočletnice prihoda slovanskih blagovestnikov na Moravo. Dunajski nemški list za slovanske interese „Ost und West“ je ob tej priliki vabil, da bi se v slavnostnem prihodnjem letu sestali na Dunaju zastopniki slovanskih znanstvenih društev, zlasti filologi in zgodovinarji, „da pretresujejo najvažnije nedognane jezikoslovne in zgodovinske prašanja slovanstva in kako naj se znanstveno obravnavajo, kakor tudi zavoljo osebnega soznanjenja učenih posamnih slovanskih rodov“.² Slovenci so bili še brez takega znanstvenega društva, ki

¹ Slovenski glasnik z dne 5. marca 1861, str. 28.

² Prim. „Novice“ z dne 27. avg. 1862, str. 293.

bi bilo moglo poslati delegate na ta nameravani kongres. Zategadelj je moral tudi ta poziv dunajskega lista v marsikaterem izmed njih vzbuditi misel na ustanovitev „Maticice“. Toda to ime se je javno zopet izreklo šele v zvezi s prvo posmrtno proslavo moža, ki je bil pred sedemnajstimi leti kot prvi pri Slovencih podvzel odločne korake, da dobé tudi Slovenci nekako svojo „Maticico“. Ta mož je bil, kakor smo rekli, Slomšek. Dne 26. okt. 1862, dober mesec dni po njegovi smrti, je v mariborski čitalnici predaval Fr. Kosar o tem zaslužnem slovenskem vladiki in je pri tej priliki omenil tudi Slomškov poizkus ustanovitve „Slovenske matice“ iz l. 1845. Mariborski dopisnik „Novic“ je, poročajoč o tem predavanju, izrekel upanje, da ta govor itak izide v tisku, nadaljujoč: „Jedno vendar ne moremo zamolčati, in sicer, ker je tista reč zdaj z nova na dnevnem redu, iz srca želimo, da bi se na prid slovenskega naroda zvršila. Da bi se namreč slovensko slovstvo najhitreje in najbolje povzdignilo, so že rajnki, kakor smo iz životopisa zvedeli, prosili za dovoljenje slovenske matice. Ker se je takrat odreklo, bo se gotovo ob dóbi ravnopravnosti dovolilo. Slovenci! podajmo si tedaj roke in izvedimo uni imenitni nasvèt našega cenitega pisatelja Cegnarja in postavimo s tem, da se vsaj po Slomškovi smrti njih vroča želja izvede, umrlemu zaslužen spomenik!“¹

Ob Novem letu 1863 je začel izhajati v Ljubljani pod uredništvom Fr. Levstika politični časnik „Naprej“. Levstik je takoj v drugi številki svojega lista, izišli dne 6. januarja, poročal o vprav takrat nanovo ustanovljeni dalmatinski „Matici“ v Zadru in je k temu svojemu poročilu pristavil vprašanje: „Kdaj se tudi mi Slovenci uže lotimo osnovati slovensko matico? Čas bi uže bilo in potrebni smo je gotovo tudi!“² — Naslednji dan, dne 7. januarja 1863 je izšla

¹ Novice z dne 5. nov. 1862, str. 378.

² Tudi v 10. številki svojega „Napreja“ z dne 13. febr. 1863 je Levstik vpraševal: „Kje pa je še zmirom slovenska matica?“ Istotako se je spomnil potrebe ustanovitve tega zavoda v 16. številki z dne 24. febr. 1863, ko je poročal o pripravah za osnovanje „Slovaške matice“, vzklikajoč: „Slovenci! Kdaj stopimo pa mi na prste, da osnujemo svojo ‚matico‘?“

novoletna številka „Novic“, v kateri je dr. Lovro Toman v uvodnem članku našteval naloge, čakajoče slovenske „vrle delavce in ratarje na polji dušnem“ v letu tisočletnice slovanskih apostolov. Poleg raznih, takrat običajnih (tudi literarnih in knjižničnih) gesel je uvrstil v svoj sestavek tudi lapidaren poziv: „Mislimo in nabirajmo moči, da ustanovimo tudi ‚matica slovenska‘, iz ktere, kakor bčele iz ulnjaka, naj prileté podučivne knjige za narod naš mili.“¹ — Kakor se vidi iz simbolistične stilizacije tega njegovega stavka, je bil dr. Toman prvi, ki je pri nas naslov tega društva spravil v zvezo s čebelno matico . . .

Spomin Ciril-Methodove tisočletnice je padel na ponedeljek, dne 9. marca 1863. Na predvečer tega godu, dne 8. marca 1863 — ki bi se lahko smatral za ustanovni datum „Slovenske matice“ — je napravila ljubljanska čitalnica svečano „besedo“. Prihodnja številka „Novic“ je izšla s slavnostno pesmijo na čelu izpod peresa Janeza Bilca, posvečeno „Ss. Cirilu in Metodu“. Pod to pesmijo je urednik „Novic“ na vidnem mestu natisnil slovesen poziv: „Matica slovenska, ti, že zdavnaj zaželjena in našemu slovstvu toliko potrebna, osnovaj se veličastnemu današnjemu prazniku na večni spomin!“ V svojem poročilu o čitalniški „besedi“ pa je pisal dr. Bleiweis v isti številki „Novic“ še naslednje: „Da se vredno praznuje ta spomin je gospod dr. Toman, prvi stopivši na oder čitavnice in omenivši pismo mariborskih Slovencev, izrekel željo, naj se ustanovi ‚matica slovenska‘, ki izdaja knjige (bukve) za omiko naroda in povzdigo slovenskega slovstva. Sveta vera je tudi vir omike narodne; zato se matica prav tesno ujema s tisočletnico, ki jo obhajamo danes. Navdušeni pravoklici so bili znamenje, naj bi se z letošnjim letom pričela matica slovenska kot nevenljiv spominek letu 863.“² V prihodnji številki so prinesle „Novice“ še podrobnejše poročilo o tem Tomanovem nastopu v čitalnici, pišoč: „Da v deželi, kjer pomanjkuje še toliko potrebnih knjig

¹ Novice z dne 7. jan. 1863, str. 3.

² Novice z dne 11. marca 1863, str. 73 in 79.

(bukev) in kjer ni premožnih pisateljev, da bi na svoje stroške izdajati mogli svoje rokopise, pa tudi bukvarjev ni, kateri bi zakladali take dela, je treba društva (matice), ki to reč v svoje roke vzame, bilo je že večkrat dokazano; al — dosihmal brez djanskega vspeha. Zdaj pa se je ta stvar kaj veselo obrnila. Kar je, kakor je gospod dr. Toman v poslednji ‚besedi‘ naznanil, po dopisu iz Maribora 40 rodoljubnih Štajercov s svojimi darovi po 50 gold. temelj položilo ‚matici slovenski‘, so se začele rodoljubne roke dosihmal še brez vsega oklica in povabila odperati. Tako je gosp. Fid. Terpin c izročil g. dr. Tomanu obligacijo za 100 gold.“¹

Organizacijo „Slovenske matice“ sta vzela v roke dr. Toman in dr. Bleiweis, ki sta si malo pozneje v svrhó sestave statotov pridružila še drja. Costo. Dr. Bleiweis je v svojem listu odprl poseben predalček, v katerem se je imelo občinstvu naznanjati, kako napredujejo priprave ob ustanavljanju novega društva. Kot prvi je v tem predalčku „Novic“ povzel besedo dr. Toman, ki je med drugim poročal: Slovenci nečemo izginiti, marveč se oživiti, okrepčati in „vredno stati z drugimi v družini narodov“. (S to trditvijo, izgovorjeno v zvezi z „Matico“, je proglasil dr. Toman narodno-kulturni nazór, docela različen od Janežičevega. Politik dr. Toman je bil pač uvidel, da Slovenci ne dosežejo političnih pravic naroda v Avstriji, ako se poprej v kulturi ne razvijejo v narod, izmotavši se iz plenic ljudstva.) Slovenski narod giblje svoje ude. O tem pričajo dejanja izvrstnih rodoljubov, posebno pa marljivih naših čitalnic. Toda tem gibajočim se udom je treba srca in krvi. „To srce v narodovem životu naj bode matica, in krv, ktera v njem se ima čistiti po pravilih zdravega izobraženja, je slovstvo.“ Pisalo se je po listih že dosti o „Matici“; „vendar pravo praktično pot so nastopili rodoljubi v Mariboru...“ Na dan godu sv. Cirila in Metoda so se Slovenci v Ljubljani slovesno zaobljubili, da si ustanové „Matico“, „kteri so prvi temelj položili mariborski rodoljubi“. V nadaljnjem

¹ Novice z dne 18. marca 1863, str. 87.

dr. Toman dobesedno ponatiskuje oba zgodovinsko važna tozadevna dopisa Mariborčanov.

Prvo pismo, podpisano „v Mariboru na dan sv. Matija 1863“ (dne 24. februarja) po drju. Janku Serncu, profesorju Šumanu, profesorju Majcigerju in Chocholejšku je naslovljeno na drja. Tomana z izrečnim ozirom na njegov novoletni članek v „Novicah“, čigar znani nam lapidarni pasus o „Matici“ se v tem pismu dobesedno navaja s pristavkom, da so prav te dr. Tomanove besede „našle odmev v srcih“ rodoljubnih štajerskih darovateljev in zbirateljev prvega „matičnega“ fonda, tako, da „se je za naše mejne pokrajine precej znamenito število nabralo onih, ki so Vaš glas poslušali, in brez presmelih nad smemo pričakovati, da se jih iz naših krajev še znamenito število udeleži, kadar naši voditelji in prvaki s svojim pristopom se podvzetju na čelo postavivši delo posvetijo“. Končno se v tem pismu izreka želja, „da bi Vi, blagorodni gospod (dr. Toman), z gospodom dr. Bleiweisom za nasnovano početje poziv in povabilo na vse Slovence izdelati in poleg podpisov Vajnih slavnih imen za Koroško gosp. Einšpielerja, za Štirsko gosp. Terstenjaka in za Primorsko gosp. Černeta... sprejeti blagovolili“. — Drugi dopis mariborskih rodoljubov je obsegal že kar načrt pravil novega društva s predgovorom, v katerem se je v poetičnih besedah označeval delokrog „Matice“ z ozirom na druga društva, posebno še z ozirom na snujučo se „Jugoslavensko akademijo“ v Zagrebu: „Akademija bode, da v pripodobi govorimo, velika Donava, slovenska matica le naša Sava, ki naj zbira potoke in vodice, da ne posahnejo na dolgem potovanji, ampak da pritekó tje kot veličastna, mogočna reka. Imamo sicer že drugo vsega spoštovanja vredno društvo sv. Mohora, katero ima natanko izrečen, hvale vreden namen, kteremu mora vse svoje moči posvetiti, ako ga hoče doseči. To društvo je podobno društvu ‚Dedictví sv. Ivana‘ na Češkem, ki tudi poleg ‚matice češke‘ stoji in za krščansko pobožnost naroda blagovito skrbi, matica pa se peča z izdavanjem, znanstvenih knjig. — Tako bodemo tudi v okom prišli večnemu očitaniu, ki ga krativci naših pravic nam Slovanom

posebno pa nam Slovencem tako radi v oči vtikajo, očitaju namreč, da nimamo učnih sredstev in da tedaj ne moremo tirjati ravnopravne šole in ureda.“

V teh uvodnih besedah k drugemu dopisu mariborskih rodoljubov se razodeva pri vsem zanosnem tonu izražanja velik praktični zmisel štajerskih pokreniteljev, poznanje čeških vzornikov in razborit narodno-politični nazor. Vidi se, da so imeli mariborski rodoljubi v svoji sredi — Čeha. To je bil inženir Emanuel Chocholoušek, o katerem je govoril v mariborski čitalnici v prihodnjem letu 1864. dr. Janko Sernec — očitvidno tekstator vseh teh dopisov — po Chocholouškovem odhodu v Celovec naslednje: „Gospodje, spominjam Vas besed bivšega našega vrlega člana gospoda Chocholouška, ki je dosti pripomogel k osnovanju Slovenske Maticice. Chocholoušek je namreč rekel tu lani: ‚Dajte rajši vsak nego da bi govorili. Dejanje je več vredno nego besede in v takem slučaju so dejanje — denarji.‘“¹ Temu energičnemu Čehu moramo torej pripisati velik del onega deleža dejanjskega značaja pri ustanovitvi „Maticice“, ki ga je doslej naša kulturna zgodovina štela v zaslugo podjetnim mariborskim rodoljubom.

Nato sledi v tem drugem dopisu Štajercev splošen obris pravil novega društva, katerih prva točka se glasi: „Name n ‚maticice slovenske‘ je na svitlo dajati tako znanstvene kakor občne koristne knjige v slovenskem jeziku ali pa njih izdavanje podpirati.“ — Po še nekaterih navodilih glede postopka pri osnovanju društva navaja dr. Toman v tem svojem članku imena onih štajerskih rodoljubov, ki so že darovali po 50 goldinarjev v osnovni fond, kakor tudi pismo Fidelija Terpinca, prvega ljubljanskega darovatelja. Dr. Toman zaključuje svoj sestavek z željo, naj bi rodoljubi pošiljali nadaljnje prispevke drju. Bleiweisu, ki „shranjuje vse dosihmal mu izročene darila“. Ljubljanski rodoljubi da so „prevdarili v posebnem posvetu, kako da bi dokončno ustanovili našo drago matico in sklenili si

¹ Veda, IV. (1914), str. 292. — Glej tam tudi koncept Sernčevega pisma drju. Tomanu.

poskrbeti pravila (štatute) vseh drugih slovanskih matic, po katerih, gledé na mariborski načrt in na naše lastne okoliščine, se bojo osnovala pravila matice slovenske".¹

Praktični čin mariborskih rodoljubov je razvnel drja. Bleiweisa in ostale prvake za „Slovensko matico“. Urednik „Novic“ ni več, kakor l. 1850. o priliki predloga drja. Šubica, valil ustanovitve tega društva na druge rame. En važen kunktator je bil torej sedaj v izpremenjenih razmerah, zlasti političnih, pridobljen. Obenem z Bleiweisom se je užgal za idejo dr. Toman, voditelj slovenske delegacije v dunajskem parlamentu. Skoro nato sta oba ta dva prvaka pozvala v krog organizatorjev „Matice“ še tretjega, ambicioznega drja. Costo.

Nastane vprašanje, kakšno stališče so zavzeli sedaj k ideji „Slovenske matice“ mnogo bolj pomembni, ker načelni oviratelji ustanovitve tega društva pri Slovencih — koroški Ilirci: Majar, Einspieler, Janežič. Ti so — kakor smo čuli iz Janežičevih izjav — leta 1851. in še l. 1861. na vso moč delali in skrbeli za to, da se pri Slovencih ustanovi in razvije „Mohorjeva družba“, širiteljica nižje, poljudno-nabožne literature med preprostim ljudstvom, obenem pa so bili preverjeni, da bodo višjo, zlasti znanstveno literaturo pisali Slovenci skupno z ostalimi Jugoslovani v južnoslovan. znanstvenih društvih za južnoslovanski narod. Mariborski rodoljubi so dobro poznali ta vrazovski nazor idealističnih treh Korošcev in so tudi k njemu zavzeli svoje stališče že v prvih besedah gori navedenega svojega drugega dopisa, govorečih o Savi in Donavi, ki tečeta in zbirata potoke in vodice nekaj časa vsaka zase, da se potem združita v mogočno reko. S tem so mariborski rodoljubi pokazali, da se zavedajo vse kulturne dalekosežnosti samostojne „slovenske matice“. Zraven pa so v tem že izza časa Prešerna in Vraza načetem in odprtem važnem vprašanju zavzeli neko posredovalno stališče. Brezdvomno upoštevajoč

¹ Novice z dne 13. in 20. maja 1863, str. 146 in 154. — Prim. tudi Levstikovo „Zgodovino slovenske Matice“ (Zbrani spisi, III., str. 275), ponatisnjeno iz „Koledarja slovenskega za 1865. Izdala „Slovenska Matice“,“ str. 77.

dejstvo, da se Slovenci z gojitvijo višje literature v posebnem, v ta namen določenem društvu zasidrujejo med ostalimi slovanskimi narodi kot poseben narod, njihova govornica kot jezik, ne več narečje, so bili vendar mnenja, da se to dela prehodno in začasno in da se jeziki in narodi pozneje še vedno lahko zlijó v eno, kakor se zlivata v eno Sava in Donava.

To še zmerom jako idealistično, a vendar že realno posređovalno stališče mariborskih rodoljubov, podprto s silno tehtnim političnim momentom, da Slovincem v Avstriji dotlej ni omogočena borba za ravnopravnost jezika, dokler nimajo atributov naroda, zlasti znanstvenega atributa (moment, ki je bil za politike najbolj odločilen), je nekoliko omajalo odpor imenovanih koroških Ilircev. Einspieler je bil takoj v prvi številki svojega „Slovenskega prijatelja“ ponatisnil dr. Tomana novoletni članek iz „Novic“ z znanim nam pozivom na ustanovitev „Slovenske matice“ — brez komentarja.¹ V prihodnji številki svojega lista z dne 15. februarja 1863 je Einspieler istotako brez vsake pripombe priobčil — tri mesece pred „Novicami“ in celo 9 dni pred datumom prvega dopisa mariborskih rodoljubov — gori navedeni drugi dopis Štajercev ž njega uvodno primero o Savi in Donavi in ž njega načrtom pravil predlagane „Matice“.² Einspielerjev komentar k tem dokumentom je prišel šele 15. julija 1863, in sicer ravno v času, ko je bil Levstik v svojem „Napreju“ povodom Pajkovega „Odprtega pisma“ že tako prepričevalno in temeljito ovrgel Vraza ter opravičil Prešerna, dokazavši, da se Slovenci ne smejo odpovedati svojemu jeziku, ako nečejo kulturno zaostati in naposled propasti. Einspieler je pač kot politik uvideval, da je vse slovensko kulturno in narodno-politično ubadanje mlatev prazne slame, ako ga ne spremlja intenzivno delo ob in v njih lastnem jeziku. A razboriteje nego poetični štajerski rodoljubi je najbrž slutil, da se z ustanovitvijo znanstvenoliterarnega zavoda, kakršno naj bi bila „Matica“, veliko bolj nego so mislili Štajerci, perpetuizira slovenščina kot

¹ Slovenski prijatelj z dne 15. januarja 1863, str. 37.

² Slovenski prijatelj z dne 15. febr. 1863, str. 62.

samostojen jezik in odmika enotna južna slovanščina v nedogledne daljave.

Mož se je nahajal v težki dilemi: ali naj se pusté Slovenci v težki politični in kulturni borbi za obstanek brez višje literature, torej brez izbrušenega orožja, v nadi, da jih nekoč reši združeno južno Slovanstvo, ali pa naj se obskrbé samodelno vsaj z glavnimi atributi n a r o d a, kateri bodo prej ali slej, čim razvitejši bodo, brezdvomno ovirali jezikovno in kulturno edinstvo južnih Slovanov? Einspielerju je šlo torej za vprašanje: ali naj zmaga v njem praktik ali idealist. Ta razdvojenost je tudi prišla do izraza v njegovem stališču, ki ga je zavzel nasproti Levstikovi apologiji slovenščine kot samostojnega jezika in pa nasproti snujoči se „Slovenski matici“.

V 7. številki svojega „Slovenskega prijatelja“ z dne 15. julija 1863 je napisal Einspieler naslednjo beležko: „Književni jezik za Jugoslavene kar zadeva, poterdujemo vse, kar je ‚Naprejš‘ spisal o tej zadevi. Slovenci ne moremo in ne smemo zapustiti slovenščine in se na nos na vrat poprijeti horvato-serbsščine.“ Dotu je govoril v njem praktični kulturni ter politični delavec. Nato je nadaljeval romantični idealist takole: „Za prosto ljudstvo in za šole moramo ohraniti slovenski jezik, ktereга smo že tako lepo opilili, Jugoslavenska matica naj pa na svitlo daje svoje znanstvene knjige v književnem jeziku jugoslavenskem.“ Kakor vsi bolj ali manj razočarani slovenski Ilirci pa je Einspieler k tem besedam še pristavil stalno pritožbo naših zanešenjakov, da se Hrvatje in Srbi premalo ozirajo na slovensko narečje, češ: „Pri tej priložnosti pa ne moremo zamolčati, kar celi svet vidi. Mi Slovenci pišemo bolj pravilno, kot ostali bratje na slavjanskem jugu; mi Slovenci smo zavoljo bratovske sloge in edinosti pri svojem jeziku popravili že marsikaj, — Horvati in Serbi pa nočejo storiti niti ene stopinje ne. Mislimo, da bode vse to popravila in poravnala matica v Zagrebu, ki se bo osnovala za vse Jugoslavene: Horvate, Serbe in Slovence.“¹

¹ Slovenski prijatelj z dne 15. jul. 1863. str. 246.

Toda o ustanovitvi take „Maticice“ v Zagrebu ni bilo niti govora. Celo nekdanja „Ilirska matica“ v tem mestu se je enajst let pozneje prekrstila v „Hrvaško matico“. A Slovenci so si ravno v tem času, ko je Einspieler to pisal, snovali svojo „Matico“. Kakor dvakrat poprej njegov somišljenik in istotako Majarjev učenec, Anton Janežič, je tudi še sedaj Andrej Einspieler, zvest koroško-slovenski idealistični teoriji, iz načelnih razlogov poizkusil prepričati ustanovitev takega društva. Na isti gori citirani strani je zapisal glede „Slovenske matice“ naslednje besede: „Kdo bo pomagal, da se osnuje slovenska matica? Iskreni slovenski domorodci. Taka je in hvala Bogu, da jih že štejemobilno, katerim gori serce za domovino drago. Pa serce, duh je voljen, — meso pa je slabo, pavec noče, ne more migati. Slovenska matica, naj se oglasi še toliko slovenskih rodoljubov, bo vedno in vedno le hirala. ‚Concordia res minimae crescunt!‘ Poglejmo, bratje slovenski! v Zagreb; tam imajo naši bratje Horvati matico že napravljeno, kličejo in vabijo nas v svoje kolo; če se složimo in združimo, dobimo si mi in oni nove pomoči dnarstvene in duševne in cvetela bo matica jugoslavenska. Naša misel je torej ta-le: Naj se slovenska matica v Ljubljani ne napravlja; naj se slovenski domorodci pridno oglašajo v Zagrebu, naj se tu napravi matica za vse Jugoslavene.“ — V nadaljnjih svojih izvajanjih Einspieler toplo priporoča „Mohorjevo družbo“, ki „prostemu kmetu slovenske knjige v roke daje“. Z zanimivim migljajem na Majarja idealistični praktik Einspieler ne odobrava početja onih slovenskih domorodcev, ki „spisujejo in spisujejo vseslavjansko slovnico še tako učeno“, in drugih, ki „hodijo po vseh slavjanskih veselicah in svečanostih in napivljajo še tako glasno na zdravje vsem Slavjanom; — doma pa od slovenščine ne čerhnejo besedice ne, ne zbujaajo slovenskega duha, ne vabijo svojih ljudi, naj stopijo v družbo sv. Mohora“.

Einspielerju, temu zadnjemu oviratelju ustanovitve „Slovenske matice“, nista odgovorila niti dr. Bleiweis, niti dr. Toman, ki sta prav takrat izdelovala z drjem. Costo njena pravila — sploh niso „Novice“ niti malo reagirale

na ta Einspielerjev ugovor — odgovoril pa je temu duševnemu potomcu Vrazovemu Levstik, edini takratni duševni potomec Prešernov. Spoprijela sta se torej v slovenski javnosti sedaj — kakor že večkrat poprej in še večkrat pozneje — zopet enkrat Prešeren in Vraz... Pomenil se je Levstik s koroškim rodoljubom v članku: „Slovenska matica“, natisnjenem v njegovem „Napreju“. V njem je najprej pravilno opredelil, kaj je „Matica“ in temeljito obrazložil njeno koristnost, češ, da bi edino tako društvo utegnilo omogočiti pri Slovencih izdajo knjig in spisov, katerih rokopisi pisateljem sicer obleže v predalih, da zastaré, ali pa jih pisatelji sploh ne dovrše, ker ne morejo upati, da dobe založnika. Nato je opozoril na povišani, olajšani ter silno živahni promet med narodi „v sedanjem času, v katerem duševni meč tuje omike tako preti vsakej narodnosti, ki nima še v svojih duševnih plodovih trdno zagotovljene bodočnosti“, torej tudi Slovencem. Naravnost zoper Einspielerja pa se je obrnil Levstik z naslednjimi besedami: „Če nam je treba slovenske ‚matice‘, ménimo, da ne dvomi nihče, da bi jej bilo najpripravnejše mesto Ljubljana, ki se je povzdignila za duševno središče vseh Slovencev. Da nam je pa treba ‚prav slovenske matice‘, lahko umeje vsak, kdor je te misli, da moramo za zdaj na pravej podlogi, ktero smo uže imenovali drugéj, izobraževati svoje slovensko narečje, ker to nam silno ukazuje sedanji čas; to nam ukazujejo naši od nas bolj izobraženi sosodje; to nam ukazujejo naše politične okolnosti in naša zemljepisna lega: torej ne umejemo, kako bi mogel kdo odobriti vse, kar je ‚Naprej‘ bil spisal o knjižnem jezici južnih Slovanov, poleg tega pa vendar svetovati, naj bi se raji združili s ‚hrvaško matico‘ v Zagrebu! Hrvatje imajo narodnost zagotovljeno; imajo ‚matico‘ v Zagrebu; dalje imajo ustanovljeno akademijo, in tudi upajo dobiti svoje vseučilišče; Hrvatje imajo vse, česar jim srce želi: mi pa nimamo vsega tega nič! Ne potrebujejo tedaj Hrvatje, in tudi smo preverjeni, da ne zahtevajo, naj bi se mi njim na nepotrebno korist pa sebi na preveliko škodo in nevarnost iznébili take slovstvene pomoči, kakoršna je

‚matica‘. Tudi bi Slovenci za svojo ‚matico‘ ne bili nikakoršne podpore dobili od prevzvišenega hrvaškega vladike gosp. Strosmajerja, ko bi mislil ta izobraženi, izborni mož, da nam je nepotrebna; ali gotovo ne misli tega, ker jo blagovoljno podpira.“¹

Tudi Levstik je bil sin romantične dobe, tudi on je imenoval slovenščino narečje v veri, da nekoč obvelja v vesoljnem slovanskem svetu en slovanski književni jezik, puščajoč iz vida realno dejstvo, da čim razvitejši je kakšen jezik, čim več literarnih umotvorov je že napisanih v njem, tem težje pade še kdaj nazaj na stališče dialekta; v tem svojem romantičnem uverjenju je tudi pristavil, da „za zdaj“ morajo Slovenci izobraževati svoje „narečje“. V tem njegovem pristavku je prišla do izraza njegova neenotna pripadnost k dvem dobam: k odmirajoči romantiki in porajajočemu se realizmu. Kot pesnik, literat in filolog je bil Levstik dete romantike, kot izredno krepka individualnost in kot politik je bil realist. Iz razlogov politično-kulturnega realizma se je tudi odločil za gojitev slovenščine kot samostojnega slovanskega jezika in za takšno ognjišče individualne slovenske kulture, kakršno je po njegovem mnenju imela postati „Slovenska matica“. Do organskega in realno-kulturnega nazora glede ideje slovenskega naroda ni prišel sam v sebi in zato tudi ne v javnosti niti oni Levstik, ki je — sicer po pravici — nedoslednost očital Einspielerju; do takega nazora je bil prišel pred njim mnogo poprej edini — Prešeren. Praktično pa je v danem momentu uveljavil Levstik Prešernov nazor. Einspieler ni več ugovarjal in je drage volje prevzel mesto v pripravljalnem odboru „Slovenske matice“, katere snovanje je šlo potem nemoteno svojo pot.

Pri vsem tem in takem bomo torej važen delež pri ustanovitvi „Slovenske matice“ pripisali Levstiku, ker je bil ravno on tisti mož, ki je enemu najenergičnejših načelnih ovirateljev tega društva izpodmeknil njegovo stališče in

¹ Naprej z dne 28. avg. in 1. sept. 1863, str. 276 in 279. Primerjaj tudi Levstikove „Zbrane spise“, IV. str. 189.

pripomogel do zmage individualni slovenski kulturi, katere zavetišče in vnanje znamenje je imela postati „Slovenska matica“.

Zdelo se mi je potrebno, nekoliko podrobneje razviti historiat ustanavljanja „Slovenske matice“, da se že enkrat z zgodovinsko točnostjo razčistijo neki problemi in doženejo deleži, ki gredo pri ustanovitvi tega društva različnim možem. Da naša kulturna in literarna zgodovina doslej še ni prišla do povsem jasne slike postanka naše „Matice“ in do ocenitve zaslug raznih njenih pokreniteljev, tega ni krivo samo dejstvo, da „Matica“ še do danes ni izdala temeljitejše in popolne svoje zgodovine, ampak vzrok leži zlasti tudi v tem, da je Levstik v nekaterih svojih polemičnih in kritičnih sestavkih postavil v problematično luč ustanovitev „Matice“ in še posebno delež, ki pripada ob njej — „prvakom“.

V svojem gori navedenem prvem opisu postanka „Matice“, ki ga je sestavil Levstik kot prvi tajnik društva za ustanovni občni zbor l. 1864. v nekako oficialnem tonu, omenja sicer v uvodu, da so se že „dolgo“ pred l. 1863. „ustno pogovarjali med seboj“ in „se glasili po časopisih slovenski rodoljubje“, kako zelo bi Slovenci potrebovali „Matice“ po vzorcu drugih Slovanov, vendar Levstik tu še izrečno povdarja, da je „to prizadevanje pak ostalo besedovanje“ vse dotlej, dokler ni dr. Lovro Toman, „v državni in deželni zbornici svojega naroda srčni branitelj“, v svojem znanem nam novoletnem sestavku izrekel svojih „zgodovinskih besed“. Kar se tiče zaslug pri ustanovitvi poroča tukaj tajnik v istem, skoraj službeno diktiranem hvalisajočem tonu: „Dr. Lovru Tomanu gre torej slava, da so njegove besede vzbudile naše rojake, a Štajercem gre slava, da so prvi jeli delati za to narodno napravo“. Historično trezno, vsakega hvalisanja prosto pa se je glasilo tajniško poročilo Levstikovo na l. občnem zboru „Matice“ dne 11. maja 1865, v katerem se je v stvarnih izrazih ugotavljalo, da „so se uže dalje trudili slovenski rodoljubi“, da bi ustanovili „Matico“, da pa se je začela ta ideja ostvarjati šele, ko jo je dr. Toman „izprožil“ v svojem novoletnem članku, na kar je dr. Toman šele na podlagi praktičnega dejanja 40 tih

gospodov iz Maribora v ljubljanski čitalnici izrekel, „naj bode ta dan slovenske Matice prvi dan“.¹

Leta 1865., ko je Levstik v celovškem „Slovcu“ poizkušal uveljaviti svojo opozicijo proti prekonservativnim „prvakom“, je o tej stvari pisal on sam v celovski list v drugačnem tonu. V svojem dolgem dopisu, v katerem je vest izpraševal voditeljem Staroslovencev in izkušal dokazati potrebo opozicije proti njim, je zapisal naslednjo trditev: „Znano je, da so vneti rodoljubi mnogo pisali o potrebi slovenske matice, in da je slavni g. dr. Toman slovesno izrekel: Denes bodi slovenske Matice prvi dan! Štajerci pa da so naglo potem [pravzaprav že poprej!] v Ljubljano poslali pravila z nabranimi novci vred. Tudi tej napravi so se glavarji na čelo postavili, ker se jim je videlo, da jo bode mogoče osnovati in da more iz nje izvirati vsemu narodu obila korist.“²

Ta Levstikova trditev je vtoliko pravilnejša in kritično vzdržljivejša od njegovega tajniškega poročila, vkolikor se v nji stavi v ospredje zasluga rodoljubnih pokreniteljev, budečih v poprejšnjih letih v časopisnih dopisih zanimanje za „Matico“, in posebno povdarja odločilni delež, ki pripada glede dejanske ustanovitve štajerskim rodoljubom zato, ker so od „besedovanja“ — kakor je Levstik-tajnik nekoliko omalovaževalno ocenjal zaslugo dopisniških iniciatorjev — prešli k dejanju. V istem zmislu, kakor Levstik v gori navedeni trditvi v celovškem „Slovcu“, je tudi sam dr. Toman v svojem prvem dopisu v stalnem „matičnem“ predalčku v „Novicah“ odstopal prvo zaslugo rodoljubom, po časopisih kličečim „Matico“ na dan, in še večjo Štajercem, nastopivšim „pravo praktično pot“. Dočim je bil Levstik v svoji tajniški „zgodovini“ z deležem iniciative obdaril samega drja. Tomana in s tem ter z izrazom „besedovanja“ zmanjšal zasluge časniških dopisnikov, je tu v „Slovcu“ v polemični vnemi pretiral v obratno smer na ta način, da je vso ini-

¹ Narodni koledar in letopis Matice slovenske za leto 1867, poročilni del str. 1.

² „Slovenec“ z dne 2. avgusta 1865, šte. 58.

ciativo pripisal dopisnikom in vse dejanje Štajercem. Drja. Tomana in drja. Bleiweisa pa je tu nekako naravnost obdolžil, da sta si vodstvo in zaslugo ustanovitve „Maticice“ prosto — uzurpirala. V resnici pa gre obilna zasluga iniciative tudi drju. Tomanu, ker priznavajo sami Štajerci v svojem znanem pismu z dne 24. febr. 1863, da so vprav Tomanove besede v njega novoletnem članku „našle odmev v njihovih srcih, bile geslo za njih početje“. Docela na polemični rovaš pa je treba zapisati Levstikovo prikrito insinuacijo, kakor da bi se bili „prvaki“ vodstva „Maticice“ nekako samovoljno polastili, ker vemo, da je obsegalo pismo Štajercev izrečen poziv, naj „naši voditelji in prvaki s svojim pristopom se podvzetju na čelo postavivši delo posvetijo“.

Še dalje nego v tem „Slovenčevem“ dopisu je šel Levstik v svoji v mnogem oziru opravičeni jezi zoper „prvake“ v svoji mnogo let pozneje napisani kritiki Kleinmayrove „Zgodovine slovenskega slovstva“. Tam je pisal Levstik: „Slovenske Maticice“ ni ustanovil ni dr. Costa ni dr. Bleiweis ni dr. Toman, ker se je proti koncu 1862. leta porodila na štirski zemlji, rekše v Mariboru, od koder je dokončno delo nje ustanovitve prešlo v roko dr. Tomana, kateremu se je bil z „Novicami“ takoj pridružil i dr. Bleiweis“. Sklicujoč se na svojo tajniško „Zgodovino“ v „Koledarju za leto 1865.“, pravi tu Levstik docela pravilno, „da sta si dr. Bleiweis in dr. Toman stoprav kesneje pridružila i dr. Costo, kadar so se uže pravila Matici zdelovala (po Mariborskem črteži)“.¹ Iz polemične vneme Levstik tudi tukaj negira drju. Tomanu vsak delež pri iniciativnem delu in pušča vsem trem „prvakom“ samo košček organizacijskega posla („dokončnega dela ustanovitve“), omalovažujoč še po vrhu drja. Coste delež pri izdelavi statutov z opazko, da je imel ta pri tem delu itak že mariborski črtež pri roki. V resnici pa je stvar taka, da ima mnogo iniciativne zasluge tudi dr. Toman zaradi svojega novoletnega članka, dasi je prišel s svojim pozivom šele za več drugimi, gori ugotov-

¹ Ljub. Zvon, 1881, str. 693, in Levstikovi „Zbrani spisi“, V., str. 195.

ljenimi časopisnimi iniciatorji, katerim moramo dodeliti samo prioritete pokreniteljske zasluge. Dr. Bleiweisu, tipičnemu oklevatelju, ne pripada nič iniciativne zasluge. Vsem trem prvakom z drjem. Bleiweisom na čelu, imajočim vedno gesla praktičnosti na jeziku, se ne sme pri ustanovitvi „Matice“ pripisati nič zmisla za neposredno praktično dejanje, ki gre edinole mariborskim rodoljubom. Pač pa je organizacijsko delo pri ustanovitvi zavoda poteklo docela iz rok teh treh „prvakov“. To zaslugo drja. Bleiweisa, drja. Tomana in drja. Coste omalovažuje — pod hipnozo kritično nerevidiranih Levstikovih polemik — tako moj „Kersnik“¹, kakor tudi drja. Grafenauerja „Zgodovina“.²

Razjasnitve te stvari se je bil mimogrede doteknil dr. Josip Vošnjak v svojih „Spominih“. A dotično njegovo izvajanje je prefragmentarično in prenedoločno, da bi bilo prineslo luč v predzgodovino ustanovitve „Slovenske matice“. Glasi se: „Levstik me je pozneje nekdej vprašal, kdo je pravzaprav ustanovil ‚Matico‘, ali res dr. Toman, ali štajerski rodoljubi? Razjasnil sem mu to stvar [v kakšnem zmislu jo je razjasnil, dr. Vošnjak ne pove!], a pozneje sem pregledal ‚Novice‘ tistega leta in tam našel od dr. Tomana priobčeno poročilo [to dr. Tomanovo poročilo bi bil dr. Vošnjak lahko bral tudi v Levstikovi „Zgodovini slovenske Matice“], v katerem on (dr. Toman) natanko opisuje zgodovino ‚Maticе‘. In čudil sem se, da je Levstik, ki je sam bil izpočetka njen tajnik, to prezrl.“³ To je vse, kar ve prispevati dr. Vošnjak k razjasnitvi tega problema. Jasno je, da dr. Vošnjak ni razumel, kam je meril Levstik s svojim vprašanjem! Tisto Vošnjakovo domnevanje, kakor da bi bil Levstik prezrl dr. Tomanovo prvo pismo v Bleiweisovem „matičnem“ predalčku, pa je naravnost — naivno; ker to pismo Levstik dobesedno citira v svoji tajniški „Zgodovini slov. Matice“, katero je pač prezrl dr. Vošnjak, dasi bi jo

¹ Dr. Ivan Prijatelj, Janko Kersnik, I., str. 94.

² Dr. Ivan Grafenauer, „Zgodovina novejšega sloven. slovstva“, II., str. 80.

³ Dr. Josip Vošnjak, Spomini, I-II., str. 134.

bil prav lahko čital, ako ne v prvem „matičnem“ koledarju, pa vsaj v Levstikovih „Zbranih spisih“, del III.!

V vsem tem, kar na navedenem mestu pripoveduje dr. Vošnjak o „Slovenski matici“, je koncem koncev važen en sam podatek, ki se glasi: „O ustanovitvi ‚Slovenske Matice‘ smo se pogovarjali, kadar sem v Maribor prihajal. Pričakovali smo, da bodo Ljubljančani od besed — dr. Toman je v nekem članku v ‚Novicah‘ nasvetoval ustanoviti ‚Slov. Matico‘ — prešli do dejanja, pa smo zastonj čakali.“ — V teh besedah, nanašajočih se na začetek l. 1863. in odražajočih po vsej verjetnosti tudi reflekse iz prejšnjih let, v katerih je dr. Vošnjak prihajal v Maribor, imamo dokaz, da je v iniciativi in ventiliranju „matičnega“ vprašanja slovenskim kulturnim centrom prednjačil vprav Maribor, da so se mariborski rodoljubi o napravi tega literarnega zavoda najbolj intenzivno med seboj posvetovali, okoliščina, iz katere se tudi lahko razloži dejstvo, da so potem ravno oni tudi prvi pristopili k dejanju. Trije dopisniški iniciatorji v l. 1860., 1861. in 1862. so bili Štajerci; tako Kočevar-Žavčanin, ki je sicer živel v Zagrebu, pa je verjetno imel zveze s svojimi ožjimi rojaki, dalje Janežičev dopisnik, ki je poslal svoj dopis v „Slov. glasnik“ in poročevavec o Kosarjevem čitalniškem predavanju ob Slomškovi smrti, sami odmevi tamkajšnjih, najbrž pogostih razgovorov o tem predmetu. Omenjeni Vošnjakov podatek pa obenem izpričuje, da je bil Levstik prav dobro podučen o predzgodovini „Matice“ ne samo takrat, ko je v svoji tajniški „Zgodovini“ l. 1864. pisal, da so se slovenski rodoljubi „že dolgo glasili po časopisih in se tudi ustno pogovarjali med seboj“, ampak tudi takrat, ko je l. 1881. trdil, da se je „Matica“ „proti koncu 1862. leta porodila na štirski zemlji“ — s čimer je seveda imel v mislih idejno rojstvo.

Da bomo dali vsakemu svoje, bomo torej po dosedaj znanih, gori razbranih podatkih ugotovili naslednje: Na idejo ustanovitve „Slov. Matice“ je prišel v zvezi s Cafom prvi Anton Slomšek l. 1845. Njemu gre prva iniciativa in tudi prvi poizkus realizacije literarnega društva tega imena, a ne še češkega znanstvenega in poljudno-znanstvenega

tipa. Poznejši iniciatorji so se oglašali v naslednjem kronološkem redu: dr. Šubic l. 1850.; v istem letu je poizkusila prvi praktični čin dejanja dunajska slovenska kolonija, odkazavši delni preostanek od slovanskega plesa „Slovenskemu društvu“ v Ljubljani v ta namen. Prvi oviratelj je bil dr. Bleiweis, ker se s svojim hirajočim društvom ni smatral zmožnega in v svoji neliterarni naturi tudi ne sposobnega, da bi vzel v roko izvedbo tega načrta. Zanašal se je na Celovčane, ki pa so z Janežičem na čelu bili principialno zoper slovensko „Matico“, ustanovivši namesto nje „Društvo sv. Mohorja“. V dobi absolutizma je mimogrede nasvetoval Kočevar-Žavčanin, da naj bi se za Vodnikov spomenik nabrani denar vporabil „v obče zajemalo“ za pisatelje kot „mala slovenska matica“. V dobi obnovljene ustave je dal Slovencem pobudo za ustanovitev takega društva Rus Ivan Aksakov, nakar je isto leto 1860. Kočevar-Žavčanin obširneje razložil in utemeljil svojo iniciativo. V prihodnjem letu 1861. je Kočevarja podpiral v istem zmislu neznan mariborski dopisnik Janežičevega „Glasnika“. V naslednjem letu je v zvezi s čitalniškim razvojem nasvetoval pesnik Cegnar neko od daleč „Matici“ podobno literarno društvo, kateri nasvet je dal poleg Kosarjevega predavanja o Slomšku nekemu neznanemu dopisniku „Novic“ — zopet Mariborčanu — povod, znova oživiti v slovenski javnosti to vprašanje. Nato se je v svojem „Napreju“ nakratko oglasil za „Matico“ Levstik in skoraj istočasno v „Novicah“ dr. Toman, ki završuje vrsto iniciatorjev kot najvplivnejši med njimi. Oprti na njegovo časopisno pobudo so prešli od besed k dejanju po prizadevanju Čeha Chocholouška mariborski rodoljubi, ki morajo veljati za praktične ustanovitelje „Slov. Matice“, dočim moramo smatrati za njene organizatorje drja. Tomana, drja. Bleiweisa in drja. Costo. Ko so ti trije po mariborski predlogi in vzorcu ostalih slovanskih „Matic“ izdelovali pravila, je še enkrat poizkusil zavreti snovanje društva zapozneli celovški Ilirec Einspieler, kateremu je izpodbil njegovo načelno stališče Levstik, ki je — sicer sam romantični vseslovanski idealist — iz aktualnih realnih ozirrov prepričevalno obrazložil nujno

potrebo ustanovitve „Slovenske Matice“, s katero je pridobil slovenski narod nov kulturni znak svojega individualnega bistvovanja.

Résumé: C'est Anton Martin Slomšek, alors évêque de Lavant, qui a eu le premier l'idée de constituer, sur le modèle des institutions analogues existant déjà chez les autres Slaves de l'ancienne Autriche, une „Matica“ slovène, c.-à-d. un fonds littéraire dont les intérêts seraient consacrés à la publication d'oeuvres slovènes de science pure et de vulgarisation. Il adressa à cet effet en 1845 au gouvernement de Lioubliana une demande, qui d'ailleurs ne vise que la fondation d'une société ayant pour but d'éditer des ouvrages de littérature religieuse et d'édification. Cette demande se heurta à un refus des autorités.

Après Slomšek vient le Dr. Šubic, qui en 1850 préconise dans la revue „Novice“ la constitution d'un fonds littéraire slovène analogue aux autres „Matica“ slaves. La colonie slovène de Vienne va même jusqu'à réunir une certaine somme d'argent qu'elle adresse au Dr. Bleiweis, leader politique des Slovènes. Mais Bleiweis, dont le „Club Slovène“ périlclitait devant la menace de la réaction absolutiste, ne se sent pas à la hauteur de cette entreprise, dont il attend plutôt la réalisation des patriotes slovènes de Carinthie. Ceux-ci, en particulier Einspieler, Majar et Janežič, partant du principe que les Slovènes cultiveront leur science en langue „illyrienne“, se contentent de fonder en 1852 à Celovec (Klagenfurt) la société de St. Hermagore, destinée à publier des ouvrages d'édification populaire.

En 1860, le slavophile russe Ivan S. Aksakov, traversant les pays slovènes, reprend l'idée d'une „Matica“, dont le publiciste slovène Ferdo Kočevar préconise la réalisation dans les Novice. En 1861 et 1862 l'idée trouve de nouveaux défenseurs dans les journaux et les revues, et enfin en 1863 Fr. Levstik et le Dr. Lovro Toman lancent presque simultanément aux Slovènes un appel pour la fondation de la Matica. Un groupe de patriotes slovènes de Maribor se met

alors activement à l'oeuvre: sur le conseil de l'ingénieur tchèque Chocholoušek, ils font entre eux une première collecte dont ils adressent le montant à Lioubliana en février 1863 pour servir de premier fonds. Ils envoient en même temps un projet de statuts. C'est à l'occasion du millénaire de l'arrivée des deux apôtres slaves en Moravie qu'a lieu la fondation de principe de la „Slovenska Matica“ le 8 mars 1863 dans la bibliothèque publique (čitalnica) de Lioubliana. Les objections de principe que persiste à soulever le groupe des „Illyriens“ de Carinthie sont réfutées par Levstik, qui, dans son journal „Naprej“, montre à l'évidence combien les Slovènes ont besoin de posséder une institution de ce genre qui les soutienne dans la lutte qu'ils mènent pour leur existence nationale; après quoi les leaders politiques slovènes prennent en main l'organisation de la société.